

บทที่ 4

อัตลักษณ์และสุนทรียภาพพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

การศึกษาวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ทางสุนทรียภาพของงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง โดยมุ่งเน้นศึกษาพระพุทธรูปปฏิมาที่เป็นองค์ประธานภายในสิม(โบสถ์,วิหาร) ทั้งในฝั่งประเทศไทย คือที่ อำเภอเชียงแสน และ อำเภอเชียงของ กับที่แขวงบ่อแก้วใน สปป.ลาว พบอัตลักษณ์และสุนทรียภาพทางด้านรูปแบบหรือลักษณะพุทธปฏิมาดังนี้

1. อัตลักษณ์ทางด้านรูปแบบหรือลักษณะพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง
 - 1.1 ลักษณะพุทธปฏิมา
 - 1.2 อัตลักษณ์ร่วมในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง
2. สุนทรียภาพในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

1. อัตลักษณ์ทางด้านรูปแบบหรือลักษณะพุทธปฏิมา

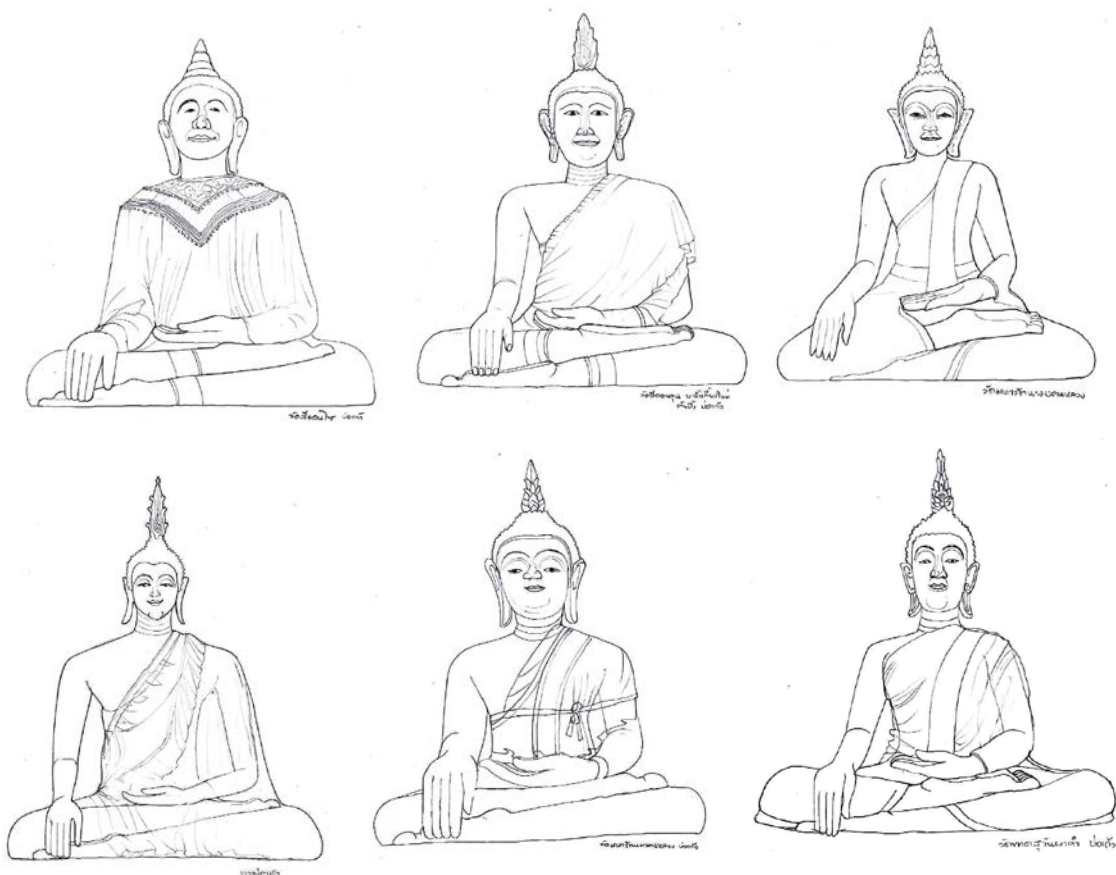
นักวิชาการและผู้รู้หลายท่านได้ให้ความหมายของอัตลักษณ์ไว้หลายมุมมอง ซึ่งโดยรวมแล้วหมายถึง การแสดงออกถึงความเป็นตัวตน การมองและนิยามตัวตนคือสิ่งที่ทำให้เรารู้สึกว่าเป็นเราที่แตกต่างไปจากเขาหรือพวกเขา หรือคนอื่น อัตลักษณ์ไม่จำเป็นที่จะต้องมียุติธรรมแต่อาจมีหลายอัตลักษณ์ที่ประกอบกันขึ้น อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม (social construct) มักมีการเปลี่ยนแปลง พลัดซ้ำ เปลี่ยนแปลงหรือมีกระบวนการตอบโต้ต่อรองได้ บุคคลหรือกลุ่มคนหนึ่งๆ อาจจะนิยามตัวตนและเลือกที่จะแสดงตนแตกต่างออกไปได้ตามสถานการณ์บริบท และช่วงเวลาที่กำลังเผชิญอยู่ ดังนั้นการศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์จึงหมายถึงการศึกษากระบวนการสร้าง “ความเหมือน” และ “ความแตกต่าง” ดังกล่าว ในการศึกษาพระพุทธรูปลุ่มน้ำโขงก็เช่นเดียวกัน เป็นการศึกษาวัตถุ หรือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น โดยสังคม พลัดซ้ำจนก่อให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ จากนั้นมักมีการเปลี่ยนแปลงกระจายไปตามชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงจนเกิดการยอมรับและการปรับใช้ที่ดีที่สุด

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายอย่างจะพบว่าพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำโขงในอดีตนั้นมีชุมชนโบราณเกิดขึ้นมาช้านานแล้ว และเป็นพื้นที่ซึ่งเคยเป็นชุมชนหนึ่งภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านนา และล้านช้าง ด้วยเหตุดังกล่าวเราจึงพบหลักฐานทางด้านวัตถุหลายอย่างที่สามารดสะท้อนให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมของผู้คนในปัจจุบันกับวัฒนธรรมแบบล้านช้างและล้านนา กล่าวตามหลักการทางทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของนักทฤษฎีค่ายอเมริกัน (American School) ที่กล่าวว่า การแพร่กระจายเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อ เกิดในพื้นที่ต่อเนื่องกัน ไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น และปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นผู้คนที่ตั้งชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงย่อมเกิดการรับและปรับใช้วัฒนธรรมที่แพร่กระจายเข้ามาทั้งจากทางฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำโขงเป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตต่อเนื่องกันกับอาณาจักรล้านช้าง ล้านนา พุกาม และสุโขทัยซึ่งไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น

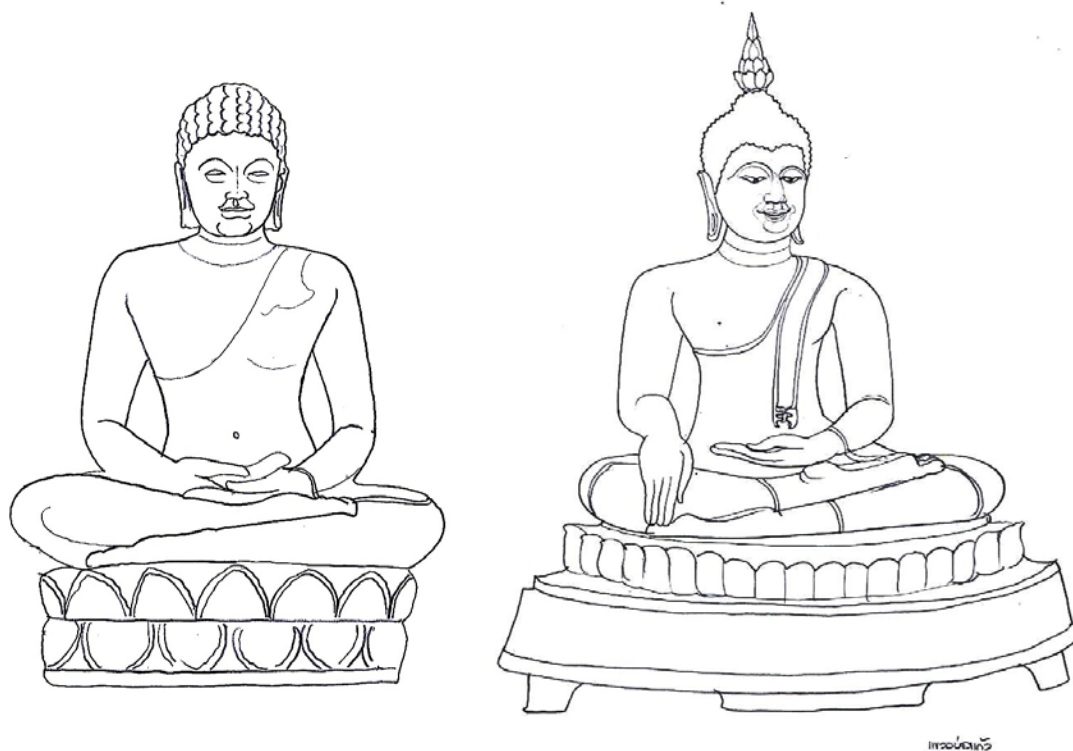
รวมถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ หรือการค้าที่ทำให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรที่ใกล้กันสามารถ ซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของต่างๆ ซึ่งเป็นไปได้ตามตามแนวคิดของทฤษฎีดังกล่าว ปัจจุบันแม้ผู้คนจะแบ่งแยกเป็นประเทศต่างๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วรากเหง้าทางวัฒนธรรมไท-ลาวของผู้คนในภูมิภาคแถบนี้ยังคงฝังแน่น หยั่งลึกไม่มีวันจางหาย

1.1 ลักษณะพุทธปฏิมา

อัตลักษณ์ของพระพุทธรูปปฏิมาแห่งลุ่มน้ำโขงจากการสังเกต และสำรวจพบว่า เกิดจากภาพรวมขององค์ประกอบหลายอย่าง จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ทำให้ทราบว่าในอดีตช่วงที่สร้างพระพุทธรูปจะมีอยู่ไม่กี่กลุ่ม และส่วนใหญ่เป็นการรับงานตามชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่สร้างจากปูนปั้น ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏจะมีลักษณะหลายอย่างที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ ขนาดของพระพุทธรูป ลักษณะของปาง รวมทั้งรายละเอียดในส่วนต่าง ๆ เช่น พระพักตร์ พระวรกาย นิ้วพระหัตถ์ พระเนตร เป็นต้น องค์ประกอบที่กล่าวมาทั้งหมดจะสะท้อนออกมาเป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดความงามอันเป็นอัตลักษณ์ได้เป็นอย่างดี จากการสังเกตพบว่าพระพุทธรูปที่สำรวจจะมีรูปแบบ และลักษณะหลายอย่างที่สามารแสดงอัตลักษณ์ร่วมของความเป็นพระพุทธรูปปฏิมาแห่งลุ่มน้ำโขง ซึ่งรูปแบบหรือพุทธลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยองค์ประกอบสำคัญคือ เทคนิคการสร้าง และวัสดุที่นำมาสร้างองค์พระพุทธรูปปฏิมา

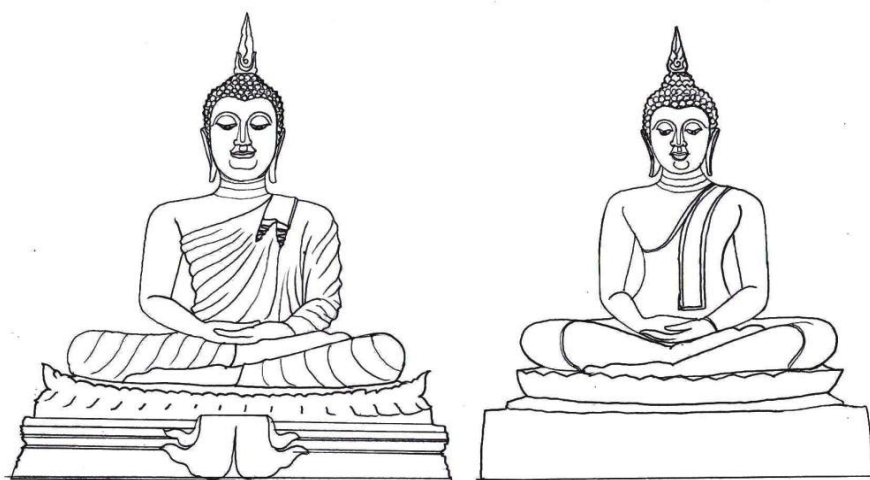
รูปแบบของพระประธานซึ่งพบในโบสถ์ตามลุ่มน้ำโขงส่วนใหญ่จะเป็นปางมารวิชัยและบางส่วนที่เป็นปางสมาธิซึ่งพุทธลักษณะโดยทั่วไปเป็นดังนี้ [พระพุทธรูปปางมารวิชัย](#) จะอยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้นธรณี และ [พระพุทธรูปปางสมาธิ หรือปางตรัสรู้](#) จะอยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองวางหงายซ้อนกันบนพระเพลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย พระชงฆ์ (แข้ง) ขวาทับพระชงฆ์ซ้าย พระพุทธรูปที่พบส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างเมื่อไม่นาน โดยเฉลี่ยอายุขององค์พระพุทธรูปอยู่ที่ประมาณ 30-50 ปี, 50-80 ปี และ 100 ปีขึ้นไป (ยกเว้นพระพุทธรูปหินทรายในสมัยทวารวดี) ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านี้มีรูปแบบหรือลักษณะที่สามารถสะท้อนภาพที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของความเป็นพระพุทธรูปภูมิภาคแห่งลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี

1.2 อัตลักษณ์ร่วมในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

พุทธลักษณะของพระพุทธรูปลุ่มน้ำโขงที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ ความนิยมในการสร้างหรือถวายพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย รูปแบบที่นิยมคล้ายกันคือ มักเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก หรือ เป็นแบบปางมารวิชัยที่มีซุ้มจระนม ความนิยมพระพุทธรูปลักษณะดังกล่าวแพร่หลายเป็นอย่างมากในภาคอีสาน ส่วนหนึ่งคงเริ่มมาจากคราวเมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้จำลองพระพุทธรูปแบบพระพุทธรูปชินราชมาเป็นพระประธานวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม จากนั้นจึงมีการจำลองมาเป็นพระประธานในวัดต่างๆ ที่สร้างขึ้นใหม่อีกจำนวนมาก รวมทั้งในปัจจุบันยังมีการจำลองพระพุทธรูปชินราชเพื่อให้เข้าไปประดิษฐานตามที่

ต่างๆ หรือเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก ถือว่าเป็นแบบที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถสะท้อนรสนิยมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มน้ำโขง

ภาพถ่ายเส้นแสดงรูปแบบของพระพุทธรูปภูมิ (สำริด) ที่นิยมในปัจจุบัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบเห็นได้ในพื้นที่ของทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง

จากการสัมภาษณ์พบว่า วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในอำเภอเชียงแสน และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายประเทศไทยนั้นมีวิถีที่เกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของประชาชน ดังเช่นประเพณียี่เป็งของจังหวัดเชียงรายที่จัดขึ้นในเดือนยี่เป็ง ซึ่งคือวันเพ็ญกลางเดือน 12 การจัดงานประเพณียี่เป็งนั้นส่วนใหญ่จะจัดกัน 3 วัน คือเริ่มตั้งแต่วันที่ 13 ค่ำ เป็นวันเตรียมงาน วัดใหญ่บางวัดมีการสร้างรูเรือสำเภาด้วยไม้ไผ่ หรือกาบกล้วย หุ้มด้วยกระดาษ ตั้งไว้ที่ข่วงวัด (ลานวัด) ชาวบ้านร่วมกันนำเครื่องอุปโภคบริโภคมาบริจาคใส่ในสำเภา เพราะคนในลุ่มน้ำถือว่า สำเภาเป็นพาหนะที่จะนำวิญญาณของคนเราเดินทางข้าม

มหาสมุทร คือโอมสงสาร เพื่อไปสู่ฝั่งข้างหน้า คือพระนิพพาน บางวัดจะมีการเริ่มเทศน์คัมภีร์เพื่ออุทิศถึงผู้ตาย ซึ่งเรียกว่า "ธรรมทานหาผี" ในวันขึ้น 14 ค่ำ ตอนเช้าศรัทธาชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารไปทำบุญ แต่พระสงฆ์ที่วัด ตอนบ่ายมีการเทศน์คาถาพื้นบ้านอันสงสั่มหาเวสสันดร ในวันขึ้น 15 ค่ำ เริ่มฟังเทศน์มหาชาติโดยจะนิยมฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ซึ่งมีจำนวน 13 กัณฑ์ด้วยกัน และวัตถุสิ่งของที่ชาวบ้านเตรียมไว้ถวายบูชา ก็คือชาวบ้านที่ไม่เคยสร้างพระพุทธรูปถวายไว้เป็นที่สักการะบูชา จะไปจ้างช่างแกะสลักพระพุทธรูปไม้ขนาดต่างๆ แล้วลงรักปิดทอง ที่หน้าฐานพระพุทธรูปจะจารึกชื่อเจ้าของและวันเดือนปีที่ถวาย ตามวัดต่างๆ ในสมัยก่อนจึงมีพระพุทธรูปไม้จำนวนมาก ซึ่งพระพุทธรูปไม้ที่มีอยู่ส่วนมากชาวบ้านจะสร้างถวายในวันเดือนยี่

และเป็นที่ยกย่องอีกสิ่งหนึ่ง คือ พระพุทธรูปที่สร้างหากเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นส่วนใหญ่มีรูปแบบคล้ายคลึงกัน ทั้งในฝั่งไทย และสปป.ลาว พระพุทธรูปปูนปั้นลักษณะร่วมของชาวลุ่มน้ำโขงที่มีสายสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากสายวัฒนธรรมแบบไท-ลาว ซึ่งในอดีตผู้คนในแถบนี้เป็นพี่น้องร่วมแผ่นดิน และชาติพันธุ์เดียวกัน จากการสังเกตภาพรวมของพระพุทธรูปปูนปั้นที่เป็นพระประธานในลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏมีความคล้ายคลึงกันในลักษณะซึ่งเป็นงานรูปแบบช่างพื้นบ้าน ที่มีทั้งแบบปราณีตสวยงามแบบราชนิยม และแบบช่างพื้นบ้าน โดยกล่าวได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ร่วมอย่างหนึ่งของพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

ภาพถ่ายเส้นแสดงลักษณะของพระพุทธรูปปูนปั้น ที่มีความปราณีตคล้ายงานช่างแบบราชนิยม

อัตลักษณ์ด้านเทคนิคการสร้าง และวัสดุ

จากข้อมูลในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 29 ได้กล่าวถึงวัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพบว่ามีการใช้วัสดุหลายอย่าง ได้แก่ ดินเผา ปูนปั้นศิลา ทองคำริด จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย ล้านนา อโยธยา และรัตน โกสินทร์ จึงมีวัสดุชนิดอื่นเพิ่มขึ้นมาได้แก่ ทองคำ นาก ไม้ หินสีต่างๆ หรือสลักจากศิลาแลงเป็น โกลน (การขึ้นรูปเป็นเค้าโครงอย่างคร่าวๆ)แล้วปั้นปูนทับ รวมทั้งการก่ออิฐถือปูนหากเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยทั่วไปแล้วไม่ว่าพระพุทธรูปจะสร้างด้วยวัสดุ

ประเภทใดก็ตามมักมีการลงรักปิดทองด้วย ดังนั้นพระพุทธรูปส่วนมากจึงมีสีทองทั้งองค์ นอกจากนี้ ยังมีวัสดุอื่นๆ ได้แก่ ทองและเงิน ซึ่งนำมาสร้างพระพุทธรูปในลักษณะของการบุหรือทำเป็นแผ่นคูนนูน วัสดุอุปกรณ์ดังกล่าวมาข้างต้นนี้เป็นวัสดุที่นิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่เป็นองค์ประธานภายในถ้ำ (โบสถ์)

กระบวนการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไปตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบันมีรายละเอียดหลายอย่างที่ เป็นกระบวนการซึ่งมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก พระพุทธรูปเป็นผลงานศิลปะประเภทประติมากรรม กระบวนการดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการเดียวกันกับการสร้างผลงานศิลปะประเภทประติมากรรม โดยทั่วไป เริ่มจากการกำหนดโดยแยกวิธีการสร้างไปตามประเภท หรือปางของพระพุทธรูป พุทธปฏิมา ลุ่มน้ำโจง เป็นงานประติมากรรม (Sculpture) ที่แผ่เงาไปด้วยความเชื่อ ค่านิยมของคนอีสานมาช้านาน งานประติมากรรมนั้นเป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการสร้างรูปทรง 3 มิติ ที่มีปริมาตร มีน้ำหนักและกินเนื้อที่ในอากาศ โดยการใช้วัสดุชนิดต่างๆ ในการสร้างเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะทำให้เกิดความแตกต่าง อีกทั้งยังสามารถสร้างลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะพุทธปฏิมาที่สร้างโดยช่างชาวบ้าน หรือช่างพื้นบ้าน ซึ่งจะปรากฏอย่างชัดเจนบนพระประธานที่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นทั้งแบบปางประทับยืน และแบบปางประทับนั่ง ที่มีทั้งแบบขนาดเล็ก ที่สร้างจากการปั้น หล่อ และขนาดใหญ่ที่สร้างโดยการก่ออิฐถือปูน

เป็นที่น่าสังเกตอีกอย่างคือ พระพุทธรูปที่สร้างจากปูนปั้นที่สำรวจพบโดยส่วนใหญ่่นั้นเกิดจากฝีมือของช่างพื้นบ้าน ซึ่งในกระบวนการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างจากพระพุทธรูปที่พบโดยส่วนใหญ่ กล่าวคือ หากเป็นพระพุทธรูปที่สร้างจากโลหะสำริด ทองเหลือง หรือแม้แต่วัสดุในยุคปัจจุบัน เช่น เรซิน และไฟเบอร์กลาส จะมีพุทธลักษณะที่คล้ายกันซึ่งเกิดจากการผลิตซ้ำด้วยการหล่อพิมพ์เพื่อให้ได้ปริมาณมาก ดังนั้นพระพุทธรูปที่พบในลักษณะดังกล่าวจึงไม่สามารถสะท้อนลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นอย่างชัดเจน ต่างจากพระพุทธรูปที่สร้างจากปูนปั้น ซึ่งเป็นผลงานศิลปะที่สามารถสะท้อนความเป็นตัวตนของท้องถิ่นได้ชัดเจนกว่า

จากการสังเกตพบว่าพระพุทธรูปที่สร้างจากปูนปั้นมีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปปูนปั้นแบบลาวล้านช้างในลักษณะของงานแบบช่างพื้นบ้าน อันเป็นลักษณะเฉพาะของชาวสปป.ลาว ที่มีสายสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากสายวัฒนธรรมแบบไท-ลาว งานพุทธศิลป์หลายอย่างที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับงานพุทธศิลป์แบบลาวล้านช้าง จากการสอบถามเจ้าอาวาสจึงทราบว่า รูปแบบพุทธศิลป์ที่ปรากฏในวัดเกือบทั้งหมดนั้นรับเอารูปแบบมาจากเวียงจันทน์ ตัวอย่างดังที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าในอดีตผู้คนในแถบนี้เป็นพี่น้องร่วมแผ่นดิน และชาติพันธุ์เดียวกัน รูปแบบของพระพุทธรูปฝั่งไทยเมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปจาก สปป.ลาว จะมีลักษณะใกล้เคียงกันมากจนแทบจะแยกลักษณะที่แตกต่างออกมาจากกันไม่ได้ นั่นแสดงให้เห็นว่าในบริเวณภูมิภาคแถบนี้ ซึ่งรวมทั้งลุ่มน้ำโจงล้วนได้รับเอาอิทธิพลของศิลปะลาวแบบล้านนา และล้านช้างที่ฝังแน่นมาอย่างยาวนาน แม้จะมีความคิดที่ว่าเขตแดนประเทศได้แยกชาติพันธุ์คนลาวทั้งในประเทศลาว และในภาคเหนือออกจากกัน แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่เคยเกิดขึ้นจริง

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ภาพรวมของพระพุทธรูปปูนปั้นที่ปรากฏนั้นเป็นอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรม ไทย-ลาวอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

จากรูปแบบ และลักษณะของพระพุทธรูปปูนปั้นจะพบว่าเป็นงานพุทธศิลป์แบบพื้นบ้าน มีรูปแบบที่ค่อนข้างเรียบง่าย ไม่เน้นรายละเอียดที่ซับซ้อน โครงสร้างและสัดส่วนเป็นไปตามจินตนาการ และความพอใจของผู้สร้างซึ่งไม่มีข้อจำกัดหรือรูปแบบที่ตายตัว เป็นผลงานประติมากรรมที่เป็นศิลปะแบบบริสุทธิ์ และมีรูปแบบหลากหลายแตกต่างกันไปตามความสามารถของช่างในแต่ละท้องถิ่น แม้พระพุทธรูปปูนปั้นบางองค์จะพบว่าได้พยายามที่จะสร้างเลียนแบบงานช่างหลวง ซึ่งเน้นความงามที่ความวิจิตรบรรจง ประณีต และมีรูปแบบความที่ชัดเจน แต่ถึงอย่างไรก็ตามพระพุทธรูปเหล่านั้นก็ยังคงทิ้งร่องรอยของความเป็นพื้นบ้านเอาไว้ และสามารถสะท้อนออกมาเป็นอัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ในความแตกต่างดังกล่าวล้วนเป็นการสร้างสรรค์ผลงานที่อยู่บนจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ การทำให้เกิดความงามต่อองค์พุทธปฏิมา

2. สุนทรียภาพในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่กล่าวถึงความงามโดยเฉพาะ พุทธปฏิมาแห่งลุ่มน้ำโขงเป็นผลพวงทางศิลปะที่แฝงไว้ด้วยความงดงาม ความงามที่เกิดจากการมองเห็นเป็นสิ่งสำคัญ และสามารถทำให้เกิดเป็นรูปธรรมมากที่สุดโดยเฉพาะในผลงานศิลปกรรมที่เป็นวัตถุ เพราะความงามทำให้ผลงานเกิดคุณค่าขึ้น เป็นความงามที่เกิดจากการสัมผัสด้วยตา หรือการมองเห็น จึงกล่าวได้ว่า การมองเห็นเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทรียภาพ

“สุนทรียภาพ” (Aesthetic) หมายถึง ความซาบซึ้งในคุณค่าของสิ่งทั้งงาม เพราะ หรือรื่นรมย์ ไม่ว่าจะ เป็นธรรมชาติ หรือศิลปะซึ่งความรู้สึกซาบซึ้งในคุณค่าดังกล่าวนี้ย่อมจะเจริญเติบโตได้โดยประสบการณ์ หรือการศึกษา อบรม ฝึกฝน จนเป็นอุปนิสัยเกิดขึ้นเป็นรสนิยม (Taste) ขึ้นตามตัวบุคคล สำหรับพระพุทธรูปนั้นสุนทรียภาพจึงเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกลับรู้สึกลับที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาหนึ่ง ความรู้สึกนั้นสามารถให้การแสดงออกทางภาษาแทนความรู้สึกจริง ๆ ของผู้ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ความรู้สึกที่มีต่อพระพุทธรูปดังกล่าวเกิดจากการสัมผัสด้วยตา หรือการมองเห็น ซึ่งองค์ประกอบต่างๆ ในการมองเห็นมีความสำคัญไม่น้อยกว่ากัน ซึ่งจะนำองค์ประกอบเหล่านั้นมาประกอบกันเข้าเป็นรูปทรงที่มีจุดมุ่งหมายคือความงาม เรียกว่าเป็นความงามทางทัศนธาตุ อันประกอบไปด้วย จุด เส้น น้ำหนักอ่อนแก่ของแสงเงา ที่ว่าง สี ลักษณะผิว ทัศนธาตุที่ปรากฏจะออกมางดงามก็ต่อเมื่อมี ความเป็นเอกภาพ (Unity) การจัดระเบียบ(Order) ส่วนสัดส่วน(Proportion) ความสมดุล(Balance) จังหวะ(Rhythm) ความกลมกลืน(Harmony) ความชัดเจน (Clarity) และการเน้น(Accenting) พุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะพระพุทธรูปปูนปั้นนั้นได้สร้างจากศรัทธาบริสุทธิ์ของคนอีสานที่มีต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปจึงเป็นความงามที่เกิดขึ้นทางจิตใจ ในขณะที่เดียวกันยังสามารถวิเคราะห์ความงดงามตามหลักองค์ประกอบของการสร้างสรรค์งานศิลปะซึ่งประกอบไปด้วย

เอกภาพ เป็นการจัดองค์ประกอบที่เป็นเอกภาพ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสรรค์ซึ่งต้องมีองค์ประกอบทุกอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีองค์ประกอบใดที่เกินความจำเป็นหรือเกินความต้องการ และไม่มีองค์ประกอบที่เป็นจุดสนใจหลายจุดและทุกองค์ประกอบจะต้องเกิดขึ้นเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความมีเอกภาพในองค์พระพุทธรูปเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะนำความรู้สึกร่วมของผู้ที่พบเห็นไปสู่ความศรัทธาในที่สุด

ลักษณะองค์ประกอบที่เป็นเอกภาพจากรูปแบบ รูปทรงของพระพุทธรูปปฏิมา

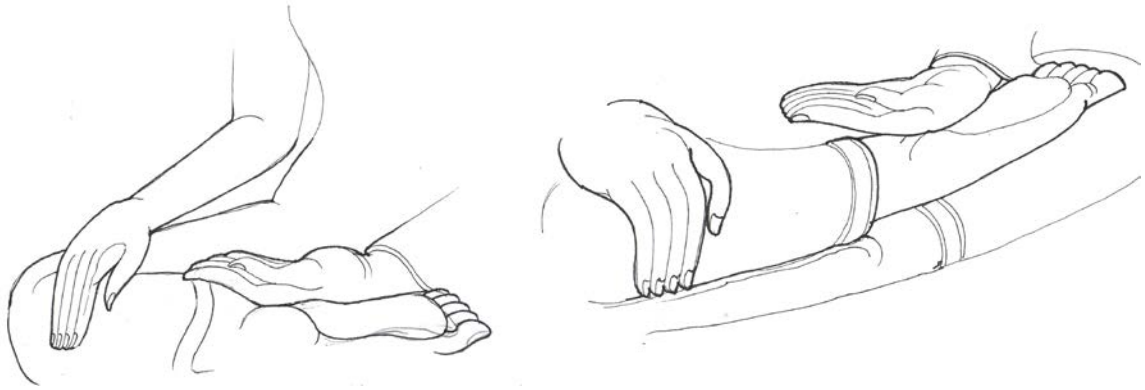

การจัดระเบียบในการสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสรรค์ซึ่งต้องมีการจัดระเบียบขององค์ประกอบต่างๆ เพื่อเกิดเป็นรูปทรงที่มีความสัมพันธ์กัน เป็นการแสดงองค์ประกอบที่เป็นระบบ เช่น พระเกศาที่ขมวดเป็นก้อนห้อยถูกการจัดระเบียบเพื่อให้เกิดความสวยงาม อีกทั้งในส่วนของพระวรกายที่มีลักษณะอ่อนช้อย สมสัดส่วนและถูกจัดวางท่วงท่าอย่างเป็นระเบียบ เช่น ภาพลายเส้นตัวอย่างด้านล่าง

ลายเส้นแสดงลักษณะของการจัดระเบียบความงามจากพระเศียร พระวรกาย และองค์ประกอบโดยรวมขององค์พระพุทธรูปปฏิมา โดยเฉพาะปางประทับยืน

ส่วนสัดในพระพุทธรูปมานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ที่ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเกิดจากการจัดระเบียบซึ่งจะนำไปสู่ความงดงามของรูปทรง อย่างไรก็ตามใคร่ดีสัดส่วนที่สวยงามสามารถคิดค้นขึ้นได้จากการออกแบบของช่างหรือผู้สร้างพระพุทธรูปมา เช่นภาพลายเส้นตัวอย่างด้านล่าง

การจัดระเบียบของการวางท่าทางสามารถนำไปสู่ความงดงามของรูปทรง

ความสมดุลในการสร้างสรรค์รูปทรงของพระพุทธรูปมานั้นหมายถึง ความรู้สึกเท่าเทียมกันของจุดสนใจ โดยคำนึงถึงหลักการแรงโน้มถ่วง (Gravitation) ซึ่งในมนุษย์จะมีความสมดุลทางความรู้สึก (Sense of Balance) ซึ่งเกิดจากแรงโน้มถ่วงของโลก ความสมดุลมีหลายแบบคือ สมดุลแบบสองข้างเท่ากัน สมดุลแบบสองข้างไม่เท่ากัน และความสมดุลแบบรัศมี ในงานพระพุทธรูปมานั้นมักพบเห็นความสมดุลค้ำที่กล่าวมาเสมอ เช่น ภาพลายเส้นตัวอย่างด้านล่าง

ลักษณะที่รูปทรงสามเหลี่ยมที่สามารถสร้างความสมดุลแบบ “ทางความรู้สึก”

จังหวะ การซ้ำกันขององค์ประกอบต่างๆ ในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปมานั้น รูปทรงของพระพุทธรูปมานั้นที่ดีจะต้องมีจังหวะที่ก่อให้เกิดการจัดระเบียบ เช่น จังหวะในองค์พระพุทธรูปมาได้แก่ เส้นรอบนอก รูปทรง (พระวรกาย) ที่มีการแบ่งจังหวะของสัดส่วนอย่างเป็นระเบียบ เช่นภาพลายเส้นตัวอย่างด้านล่าง

ลายเส้นแสดงการแบ่งจังหวะของสัดส่วนอย่างเป็นระเบียบ ขององค์พระวรกายโดยรวม

ความกลมกลืน คือ ความเข้ากันได้ขององค์ประกอบทั้งหมดในองค์พระพุทธรูปภูมินั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดการจัดระเบียบ การเข้ากันได้มีหลายแนวทาง ทั้งขนาด รูปทรง ลวดลาย และสีที่ใช้ในการตกแต่ง เช่นภาพลายเส้นตัวอย่างด้านล่าง

ความชัดเจน หมายถึง การสร้างสรรค์พุทธรูปภูมินั้นต้องมีวัตถุประสงค์และแนวคิดที่ชัดเจนไม่คลุมเครือ รูปแบบและองค์ประกอบต้องชัดเจนตามจุดประสงค์และแนวคิดของผู้สร้าง ซึ่งสามารถพบเห็นได้ในลักษณะของพระพุทธรูปปางต่างๆ

การเน้น หมายถึง การทำให้ทำให้ผู้ชมพระพุทธรูปปฏิมาสามารถแบ่งแยกสิ่งสำคัญที่สุดออกจากองค์ประกอบต่างๆ ที่หลากหลายในชิ้นงาน ได้อย่างชัดเจน การเน้นสร้างได้โดยองค์ประกอบแห่งการเคลื่อนไหวและทิศทาง โดยเฉพาะในส่วนของพระพักตร์ ที่สายพระเนตรขององค์พระพุทธรูปปฏิมาสามารถส่งอิทธิพลทางความรู้สึกต่อผู้ชมได้มากกว่าส่วนอื่นๆ

พระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปปฏิมาสามารถส่งอิทธิพลทางความรู้สึกต่อผู้ชมซึ่งเกิดจากการเน้นอารมณ์ของสายพระเนตร

กล่าวถึงความงามที่ปรากฏบนพระพุทธรูปลุ่มน้ำโจงที่สามารถสะท้อนลักษณะร่วม ซึ่งเกิดจากรูปแบบและลักษณะหลายอย่าง สามารถแสดงความงามอันเป็นอัตลักษณ์ร่วมอย่างเห็นได้ชัดคือพระพุทธรูปที่สร้างโดยปูนปั้น เป็นอัตลักษณ์สุนทรียศาสตร์ของพุทธปฏิมาแห่งลุ่มน้ำโจง ความงามที่ปรากฏในพระประธาน หรือพระพุทธรูปที่เป็นปูนปั้นนั้นเป็นเรื่องที่ยากที่จะอธิบายหรือให้ความหมายเจาะจงครอบคลุมได้สมบูรณ์ แต่ความงามเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งของมนุษย์ เพราะทำให้มีชีวิตสดชื่นรื่นรมย์ มนุษย์ได้อาศัยความรู้สึกจากการรับรู้ในเรื่องของความสวยงาม แล้วกำหนดหรือเป็นผู้ให้คุณค่าแก่สิ่งนั้นว่ามีความงาม และการมองเห็นความงามในแต่ละคนย่อมแตกต่างกัน การมองเห็นในสิ่งเดียวกันอาจมีความเห็นไม่เหมือนกัน ดังนั้น หลักเกณฑ์หรือมาตรฐานในเรื่องของความงามเป็นปัญหาที่สุนทรียศาสตร์จะต้องค้นหาความจริงว่าอะไรคือสิ่งที่สวยงามและทรงคุณค่าแห่งความ

ดังนั้นการเข้าใจในเรื่องความงามจึงเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดสุนทรียภาพในการมองเห็น สุนทรียภาพเป็นดังภาพของความงามที่สะท้อนออกมาจากทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics Theory) ซึ่งเป็น คุณวิทยา (Axiology) แขนงหนึ่งที่แสวงหา ความจริง หรือ ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของความงาม ได้มาโดยการ ใช้เหตุผลไตร่ตรอง หรือการวิเคราะห์ความรู้ นั้น ไม่จำเป็นต้องให้เห็นจริงโดยการมอง หรือรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสอื่นเป็นความซาบซึ้งในคุณค่าแห่งความงาม ความประณีต และเรื่องราว โดยเกิดจากการรับรู้ของมนุษย์

หากพิจารณาถึงความงามของพระพุทธรูปกลุ่มน้ำโจงโดยยึดองค์ประกอบพื้นฐานของสถานการณ์ทางศิลปะสามารถเทียบเคียงกับทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์หลักได้ 4 แนวดังนี้คือ

1) ทฤษฎีมีเมติก (mimetic theories) ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นสากล หรือธรรมชาติ เป็นการลอกเลียนแบบให้เหมือนจริงให้ได้มากที่สุด สำหรับการสร้างพระพุทธรูปนั้น ช่างหรือผู้สร้างมักจะสร้างพระพุทธรูปให้มีลักษณะเหมือนมนุษย์ แต่เป็นมนุษย์ที่มีลักษณะที่เรียกว่า มหาบุรุษลักษณะ ซึ่งมหาบุรุษลักษณะดังกล่าวเป็นการพยายามเลียนแบบจากธรรมชาติ ธรรมชาติที่ว่าก็คือเรือนร่างของมนุษย์

2) ทฤษฎีแพรกเมติก (pragmatic theories) เป็นแนวทางที่มีผู้ชมเป็นแกนกลาง หรือการเป็นสื่อกลางที่งานศิลปะจะสามารถสร้างความพึงพอใจ ความรู้สึกหนึ่งๆในตัวผู้ชม หรือการให้สาระความรู้แก่ผู้ชม ซึ่งสามารถใช้เป็นหลัก หรือแนวทางในการประเมินคุณค่าของงานศิลปะในโอกาสต่อไปในภายหน้า สำหรับพระพุทธรูปนั้นก็เช่นกันคือ มีพุทธศาสนิกชนเป็นแกนกลาง หรือการเป็นสื่อกลางเพื่อให้เกิดผลในด้านความศรัทธา ระลึกนึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปที่ปรากฏจึงทรงคุณค่าซึ่งเกิดจากความพึงพอใจ หรือ ความรู้สึกต่อแรงศรัทธาในตัวพุทธศาสนิกชน

3) ทฤษฎีเอกเพรสซิฟ (expressive theories) เป็นการยึดตัวศิลปินผู้สร้างงานเป็นศูนย์กลาง ความหมายของศิลปะตามแนวนี้ คือ การแสดงออกตามอารมณ์ หรือ ความรู้สึกของศิลปิน ดังนั้นการประเมินคุณค่าของงานศิลปะหรือพระพุทธรูปในแนวนี้ คือการพิจารณาจากระดับการทำงานศิลปะที่สามารถแสดงออกซึ่งอารมณ์ของศิลปินหรือผู้สร้างพระพุทธรูป

4) ทฤษฎีออบเจกทีฟ (objective theories) เป็นแนวที่ยึดงานศิลปะ หรือพุทธรูปมาเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เป็นแนวทฤษฎีที่มีความเชื่อว่างานศิลปะเป็นสิ่งที่มีความรู้ค่าในตัวของมันเองโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยแหล่งอ้างอิงจากภายนอก คุณค่าดังกล่าวอาศัยเพียงหลักและกฎเกณฑ์ทางศิลปะที่ปรากฏอยู่ในตัวงานพุทธรูปมาเอง

จากการสำรวจพระพุทธรูปในกลุ่มน้ำโขงพบว่า พระพุทธรูปที่ปรากฏในโบสถ์ หรือพระประธานในโบสถ์ รวมทั้งพระพุทธรูปสำคัญที่มีความโดดเด่นนั้น มีรูปแบบหลากหลาย แต่ในรูปแบบที่หลากหลายนั้นยังมีลักษณะบางอย่างที่กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะร่วมของพระพุทธรูป จนสามารถแสดงความเป็นอัตลักษณ์ของพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงได้แก่ อัตลักษณ์ด้านรูปแบบ หรือพุทธลักษณะ อัตลักษณ์ด้านเทคนิคการสร้าง และวัสดุ ปางของพระพุทธรูปซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านนิยมพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีส่วนน้อยที่เป็นปางอื่นๆ เช่น ปางสมาธิ ปางประธานพร ปางประทับยืนในอาริยาบทต่างๆ แต่ที่โดดเด่นจนสามารถสะท้อนภาพอัตลักษณ์สุนทรียภาพแห่งลุ่มน้ำโขงได้ดีที่สุดคือ พระพุทธรูปปูนปั้นที่สร้างโดยฝีมือของช่างพื้นบ้าน

ผลงานพระพุทธรูปปูนปั้นดังกล่าวประกอบไปด้วยคุณค่าทางความงาม (Aesthetics Value) เป็นการรวบรวมในเรื่องของความประณีต ความละเอียดมีระเบียบน่าทึ่ง มโหฬาร ประหลาด แปลกหูแปลกตา และเป็นสิ่งที่มีคุณงามความดีหรือดีเลิศทำให้ผู้พบเห็นพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงเกิดความประทับใจไปอีกนาน สิ่งเหล่านี้เรียกรวมกันว่า คุณค่าทางความงาม โดยเกณฑ์ของความงามที่มีอยู่ในงานทัศนศิลป์ ซึ่งสามารถรับรู้และยอมรับโดยทั่วไป เป็นการประสานกันของส่วนประกอบต่างๆ ของความงาม เช่น จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง สี แสงเงา พื้นผิว โดยผู้สร้างสรรค์งานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงจะแสดงออกตามความรู้สึกรัตนชาติที่มีต่อพระพุทธศาสนาในรูปแบบช่างพื้นบ้านจนเกิดเป็นความงามอันบริสุทธิ์ นอกจากนี้ยังพบว่าพุทธปฏิมาดังกล่าวยังสามารถสะท้อนคุณค่าทางเรื่องราว (Content Value) ซึ่งบ่งบอกถึงความหมายเรื่องราว ความเกี่ยวข้องและจุดประสงค์แฝงอยู่ในผลงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้ยังสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญว่ามี คุณค่าอะไร อย่างไรในแง่ต่างๆ เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเชื่อศรัทธาในสิ่งเร้นลับ วัฒนธรรม ประเพณี การเมือง การปกครอง วรรณคดี นิทานพื้นบ้าน และคุณค่าที่สามารถ

สะท้อนเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของคนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของ พุทธศาสนิกชนที่อาศัยตามลำน้ำโขงได้เป็นอย่างดี

แม้คุณค่าทางความงามและเรื่องราวจะเปลี่ยนแปลงไปตามความเชื่อ และรสนิยมของมนุษย์ใน สังคมแต่ละสมัย ดังนั้นการมองคุณค่าในงานพุทธปฏิมาแต่ละสมัยจึงมีความแตกต่างกันออกไป แต่จาก ประวัติศาสตร์ที่มีมาอย่างยาวนานของพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงยังคง ผูกแน่นอยู่กับศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์พระพุทธรูปขึ้นมาจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ สุนทรียภาพแบบลุ่มน้ำโขง

อัตลักษณ์สุนทรียภาพในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงจึงเป็นดังภาพสะท้อนความเกี่ยวข้องของ “สิ่ง ภายใน” (Inner) นั่นคือ ศรัทธา และลักษณะทางพฤติกรรม (The aspect of human behavior) ของคนใน ชุมชนซึ่งแสดงออกมาในงานประติมากรรม อัตลักษณ์สุนทรียภาพในงานพุทธปฏิมาลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏ จึงเป็นการสะท้อนปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนลุ่มน้ำโขงในเชิงสัญลักษณ์ที่ยอมรับร่วมกัน เป็น สัมพันธภาพของกิจการต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในสังคมซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา สัมพันธภาพของ ส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันเข้ามาเป็นสังคมนั้นเรียกว่า “โครงสร้างของสังคม” (Structure Of A Society) เป็น โครงสร้างของสังคมที่มีอัตลักษณ์สุนทรียภาพแบบเฉพาะ และแพร่กระจายอัตลักษณ์สุนทรียภาพ ดังกล่าวทั่วลุ่มน้ำโขง